

A close-up portrait of an elderly man with short, wavy grey hair, smiling slightly. He is wearing a dark, textured jacket. The background is dark and out of focus. The entire image has a semi-transparent red overlay.

LYDIA JANSSEN

God is groter dan ons hart

*Antonius Jan Glazemaker
(1931-2018) aartsbisschop in
een tijd van verandering*

Voorwoord

Zoals bij veel toetreders tot de Oud-Katholieke Kerk werd ik bij mijn kennismaking met deze kerk, ruim twaalf jaar geleden, vooral geraakt door de verzorgde liturgie, de open houding ten opzichte van de samenleving en het accent op persoonlijke gewetensvorming. Maar al snel werd ik, wellicht vanwege mijn juridische achtergrond, ook geboeid door de bijzondere bestuursstructuur van de kerk die misschien alleen aan fijnproevers is uit te leggen. De Oud-Katholieke Kerk is een kerk met gekozen bisschoppen die hun gezag delen met gekozen geestelijken en leken in een Collegiaal Bestuur én met een algemene synode en een synode van de geestelijkheid. Veel 'bestuurlijke drukte', zou je als buitenstaander kunnen denken, zeker voor een kerk met een bescheiden omvang. Maar oud-katholieken zien dat anders: de episcopaal-synodale bestuursstructuur behoort voor hen tot de essentie van het kerk-zijn. Geleidelijk aan begon ik me af te vragen of die bestuursstructuur wellicht kon verklaren dat behoorlijk ingrijpende veranderingen die de kerk tussen 1980 en 2000 onderging tamelijk rustig en nagenoeg zonder polarisatie zijn verlopen. Terwijl ik daarover nadacht werd mijn aandacht gevestigd op Antonius Jan Glazemaker die van 1982 tot 2000 aartsbisschop van Utrecht was. Mij werd verteld dat hij verantwoordelijk was voor alle vernieuwingen, zoals de toelating van vrouwen tot het ambt, het inzegenen van een tweede huwelijk na echtscheiding en het herbronnen en actualiseren van het liturgisch materiaal. Zo ontstond de gedachte om via een biografie van Antonius Jan Glazemaker een beeld te schetsen van de ontwikkelingen in de Oud-Katholieke Kerk van Nederland tussen 1950, het jaar waarin Glazemaker naar het seminarie ging, en 2000, het jaar van zijn emeritaat. Ook hoopte ik via de biografie een verklaring te vinden voor het soepele verloop van zoveel veranderingen in de laatste decennia van de vorige eeuw. Was dat, zoals men mij zei, te danken aan Glazemaker? En hoe zat het dan met de bestuursstructuur van de kerk, was die helpend of zat die vooral in de weg?

Tijdens het onderzoek voor deze biografie moest ik mijn beeld van Glazemaker enige malen bijstellen. Hij was mij in de wandelgangen van de Oud-Katholieke Kerk gepresenteerd als een sterke leider die, met groot draagvlak in de kerk, bijna hoogstpersoonlijk had gezorgd voor veel veranderingen. Na enige tijd bleek dat beeld niet juist. Ik meende halverwege het onderzoek dat hij zich inhoudelijk nauwelijks profileerde maar vooral bezig was als procesbegeleider om ervoor te zorgen dat de kerk in goede harmonie tot besluiten zou komen, waarbij de goede harmonie nagenoeg centraal stond. Toen ik mijn onderzoek afrondde moest ik dit beeld aanvullen: Zeker, Glazemaker was een goede procesbegeleider en hij hechtte aan consensus en breed draagvlak, maar hij gaf ook inhoudelijk leiding aan de kerk. Dat deed hij doorgaans op een subtielere wijze dan men eerder van bisschoppen gewend was. Vermoedelijk werd ook ik daardoor aanvankelijk op het verkeerde been gezet.

Glazemaker zei regelmatig tegen zijn vrouw dat hij echt een zondagskind was, dat hij geluk had omdat altijd weer precies de juiste mensen bereid waren hem te helpen bij het opstellen van nota's, het ontwikkelen van beleid of de theologische onderbouwing daarvan. Dit geluk viel ook zijn biograaf ten deel, ofschoon geboren op Paaszaterdag. Toen begin 2018 de plannen voor een biografie in daden konden worden omgezet, vond ik onmiddellijk vier deskundigen bereid om toe te treden tot de begeleidingscommissie: Peter-Ben Smit, als hoogleraar verbonden aan de oud-katholieke instituten in Bern en Utrecht alsook aan de Vrije Universiteit Amsterdam, Greetje Witte-Rang, theoloog, met gereformeerde wortels en daarmee waardevol voor het 'buitenperspectief' en in 2008 gepromoveerd op een biografie over de econoom en oecumenisch inspirator H.M. (Harry) de Lange (1919-2001), Wietse van der Velde, (tot medio 2019) docent Kerkgeschiedenis aan het Oud-Katholiek Seminarie en deken van het Metropolitane Kapittel en Emile Verhey, (van 1979 tot 2014) secretaris van de Oud-Katholieke Kerk en tot op heden archivaris van deze kerk. De begeleidingscommissie had de taak om de onderzoeksvraag goed te keuren, de kwaliteit van de biografie te bewaken en toe te zien op een zorgvuldige omgang met informatie uit de, in beginsel nog gesloten, archieven van de kerk.

In nauw overleg met de begeleidingscommissie kwam ik tot de volgende onderzoeksvraag:

Wat is de betekenis geweest van Antonius Jan Glazemaker als pastoor en (aarts)bisschop voor de ontwikkelingen in de Oud-Katholieke Kerk van Nederland tussen 1950 en 2000?

Dit vertaalde zich in de volgende deelvragen naar de betekenis van Glazemaker voor:

- de ontwikkelingen in de liturgie in de Oud-Katholieke Kerk van Nederland;
- de wijze waarop de kerk tot besluitvorming kwam over inzegenen van een tweede huwelijk na echtscheiding, het zegenen van relaties van paren van hetzelfde geslacht en de sacramentsbediening bij euthanasie;
- de wijze waarop de kerk omging met vragen van kerk en samenleving, meer in het bijzonder het vraagstuk van de kernbewapening en de invulling van de diaconale taak van de kerk;
- de besluitvorming over de toelating van vrouwen tot het drievoudig ambt van diaken, priester en bisschop in de kerk.

Het onderzoek, en daarmee ook de biografie, richt zich op de Oud-Katholieke Kerk van Nederland. Internationale ontwikkelingen, bijvoorbeeld binnen de kerken van de Unie van Utrecht, worden beschreven voor zover deze noodzakelijk zijn voor een beter zicht op de Nederlandse Oud-Katholieke Kerk of op de rol van Glazemaker daarin.

De onderzoeksvraag verklaart de opzet van deze biografie. Het eerste deel is chronologisch; het volgt Glazemaker vanaf zijn jeugd tot en met zijn ambtsperiode als aartsbisschop. Het tweede deel bevat vijf thematische hoofdstukken over onderwerpen die in het bijzonder spelen in de periode dat Glazemaker aartsbisschop is: liturgie, pastorale vraagstukken, kerk en samenleving, de Internationale Bisschoppenconferentie en de toelating van vrouwen tot het ambt van diaken, priester en bisschop.

Ik heb me uiteraard afgevraagd of het verantwoord is om zo kort na het overlijden van Glazemaker, in 2018, een biografie over hem te schrijven. Is er voldoende tijd verstreken voor de noodzakelijke afstand? Het is ongetwijfeld zo dat er over veertig of vijftig jaar een andere biografie zou worden geschreven, maar ook nu is er al enige afstand in de tijd want de biografie richt zich op zijn leven tot aan zijn emeritaat in 2000. Bovendien, en dat is mijns inziens een belangrijk argument voor een biografie juist nu, zijn er op dit moment nog veel mensen in leven met wie ik kon spreken over de ambtsperiode van Glazemaker, zoals bijvoorbeeld zijn generatiegenoten Gerda Glazema-

ker-de Groot, Jan Visser, Trudie Smit, Govaert Kok en Jan ter Brugge. Hun informatie, maar ook die van alle andere gesprekspartners, vormt een belangrijke aanvulling op de stukken die ik in de archieven aantrof. Een aanvulling die des te noodzakelijker is omdat Glazemaker, in zijn ambtsperiode als aartsbisschop, zelf relatief weinig nota's, beleidsstukken en andere documenten heeft geschreven waaruit zijn opvattingen kunnen worden afgeleid. Gelukkig heeft hij zich wel een aantal keren laten interviewen en zijn deze interviews bewaard gebleven. Zo bleek het toch mogelijk om Glazemaker in de biografie met enige regelmaat sprekend op te voeren.

Ofschoon ik in mijn onderzoek heb geprobeerd alle relevante informatie te verzamelen en deze zo objectief mogelijk te presenteren, is echte objectiviteit ons mensen niet gegeven. Daarom beken ik hier enige kleur. Ik ben geboren in 1954, rooms-katholiek opgevoed, lang geleden verwijderd geraakt van deze kerk en twaalf jaar geleden toegetreden tot de Oud-Katholieke Kerk. Ik ben geen theoloog maar een jurist met bijzondere belangstelling voor, onder andere, theologie en (kerk)geschiedenis. Glazemaker leerde ik kennen rond 2008, toen ik tot de oud-katholieke parochie van Amersfoort toetrad. Hij was na zijn emeritaat eveneens parochiaan van deze parochie. Onze contacten bleven beperkt tot een vriendelijke groet tijdens een gemeentevergadering of een kort gesprekje bij de koffie na afloop van de viering. Over zijn ambtsperiode, die ik zelf niet als oud-katholiek heb meegemaakt, heb ik (jammer genoeg) nooit met hem gesproken.

Dan wil ik graag aan het slot van dit voorwoord veel mensen bedanken. Op de eerste plaats: Peter-Ben Smit, Greetje Witte-Rang, Wietse van der Velde en Emile Verhey, de leden van de begeleidingscommissie. Zij voorzagen conceptteksten van commentaar, dachten mee, vroegen door, stelden indringende vragen bij mijn opvattingen, moedigden me aan en remden me af en namen mijn eigenwijsheid in beperkte mate voor lief. Ze bleken bereid meer te doen dan van een begeleidingscommissie mag worden verwacht: foto's verzamelen, verborgen stukken opzoeken in het archief, de redactie voeren over de tekst en ontwikkelen van een zorgvuldig notenapparaat. Ik bewaar goede herinneringen aan onze vergaderingen die me telkens weer inspireerden en motiveerden, zelfs toen we door de 'coronacrisis' onze toevlucht moesten nemen tot Zoom-vergaderingen. Al met al daagde de begeleidingscommissie me uit om meer te geven dan ik dacht dat ik in me had.

Naast de officiële leden van de begeleidingscommissie waren er fei-

telijk nog twee undercover leden: pastoor Louis Runhaar, in wiens studeerkamer het plan voor de biografie ontstond, las alle teksten door nadat ik daarin het commentaar van de begeleidingscommissie had verwerkt. Tot mijn verbazing zag hij kans toch nog weer lacunes te vinden in mijn feitenrelaas en terechte vraagtekens te plaatsen bij mijn duidingen en interpretaties. Ook hielp hij bij het in toegankelijke taal formuleren van theologische vraagstukken en wees hij op de maatschappelijke context van gebeurtenissen in de kerk. Op mijn verzoek trad hij ook streng op bij ingewikkeld taalgebruik. Aan mijn echtgenoot Gerrit Stegehuis gaf ik mijn concept-hoofdstukken als eerste te lezen. Pas als hij meende dat het er zo wel mee door kon, durfde ik de concepten aan de begeleidingscommissie toe te sturen. Hij is door dit meelezen én door al mijn verhalen over dit onderzoek ongetwijfeld vele malen beter bekend geraakt met de Oud-Katholieke Kerk dan hij verlangde.

Enkele oud-katholieken heb ik, vanwege hun bijzondere kennis of ervaring, gevraagd delen van deze biografie mee te lezen en van commentaar te voorzien. Zo las Trudie Smit, 'buurmeisje' van de familie Glazemaker en later o.a. als vice voorzitter van de synode en voorzitter van de Bond van Oud-Katholieke Vrouwen, nauw betrokken bij 'vrouw en ambt', de hoofdstukken 2 en 11, Grete Verhey-de Jager, de eerste vrouw die door Glazemaker tot priester werd gewijd, hoofdstuk 11, Mattijs Ploeger, rector en o.a. docent liturgie aan het Oud-Katholiek Seminarie, hoofdstuk 7 en Dick Schoon, bisschop van Haarlem maar in dit verband vooral kerkhistoricus en oud-parochiaan van IJmuiden, de hoofdstukken 1 tot en met 7. Annemarie Foppen, verbonden aan Faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit in Amsterdam en Henk Witte, tot aan zijn emeritaat verbonden aan de Tilburg School of Catholic Theology, reflecteerden desgevraagd, op basis van hoofdstuk 11, op de leiderschapsstijl van Glazemaker.

Nagenoeg iedereen die ik benaderde voor een gesprek, of aan wie ik om informatie vroeg, toonde zich graag bereid om mee te werken. Wat dat betreft is het makkelijk om de biograaf te zijn van een beminlijk mens. Op basis van de sympathie die Glazemaker genoot kon ik overal terecht. Ik ben mijn gesprekspartners vooral dankbaar dat zij, ondanks de sympathie die zij over het algemeen voor Glazemaker voelden, er begrip voor hadden dat ik doorvroeg en dat ik geen genoeg nam met alleen de zonzijde.

Gerda Glazemaker-de Groot, de weduwe van Glazemaker, en de dochters Janine en Barbara, toonden zich voor een biograaf voorbeeldige naasten: zij werkten in alle opzichten mee aan deze biografie,

door in gesprek te gaan, met elkaar nog wat verder na te denken over vragen die ik stelde, op zoek te gaan naar foto's, mij toegang te verlenen tot het persoonlijk archief van Glazemaker én zeker ook door in al onze contacten mijn vrijheid als biograaf zorgvuldig te bewaken.

Ik dank het Collegiaal Bestuur voor de toegang die het mij verleende tot de archieven van de kerk, het Metropolitaaan Kapittel van het aartsbisdom Utrecht voor de toegang tot het archief van dit Kapittel, emeritus aartsbisschop Joris Vercammen voor de toegang tot het archief van de Internationale Bisschoppenconferentie en de bestuurders van de parochies van IJmuiden en Arnhem voor de toegang tot de archieven van deze parochies. Mijn dank gaat ook uit naar de bibliothecaris van het Oud-Katholiek Seminarie, Bert Nieuwenhuizen, die mij regelmatig hielp bij het vinden van bronnen.

Ten slotte mijn dank aan de subsidieverstrekkers die het mogelijk maakten dat de teksten die zich in mijn pc bevonden, werden omgezet in een zorgvuldig uitgegeven boek: het Metropolitaaan Kapittel, het Collegiaal Bestuur en het bestuur van de Stichting Verenigde Wezen- en Brabantse Kas en Fonds Hermanus Heykamp.

Ondanks al deze hulp zijn alle fouten, onjuiste conclusies en alle andere gebreken in deze biografie geheel voor mijn rekening. Wat goed is aan deze biografie, is voor een belangrijk deel de verdienste van allen die hun medewerking verleenden.

Rest mij te wensen en te bidden dat de nagedachtenis van Antonius Jan Glazemaker ons tot zegen mag zijn.

Amersfoort, 1 juli 2020

I De Oud-Katholieke Kerk van Nederland

Sint Vituskerk aan het Melkpad te Hilversum rond 1900.

Het leven van Antonius Jan Glazemaker speelt zich voor een groot deel af in de context van de Oud-Katholieke Kerk van Nederland. Om zijn leven te kunnen begrijpen is daarom enige kennis van deze kerk noodzakelijk. Dit hoofdstuk wil daarin voorzien.

Ontstaan van de Oud-Katholieke Kerk¹

Tijdens de tachtigjarige oorlog (1568-1648) ontstaat de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. In deze republiek heeft de Gereformeerde Kerk een bevoorrechte positie en geldt een verbod op de uit-

---

¹ Voor deze paragraaf is geput uit Wietse van der Velde: 'De geschiedenis' in: Peter-Ben Smit (red.), De Oud-Katholieke Kerk van Nederland. Een inleiding, Utrecht 2018, 13-33 en uit D.J. Schoon, Van bisschoppelijke Cleresie tot Oud-Katholieke Kerk, Nijmegen 2004, 21-25.

oefening van de katholieke eredienst.² Dit verbod heeft tot gevolg dat bisschoppen en priesters vluchten of illegaal hun werk moeten doen, want ‘ondergronds’ blijven katholieken bij elkaar komen voor vieringen en godsdienstondericht. In de tweede helft van de zeventiende eeuw worden godsdienstoefeningen ‘bovengronds’ weer oogluikend toegestaan, maar wel tegen flinke betaling én in kerken die aan de buitenzijde niet als kerk kunnen worden herkend. Zo ontstaan de zogeheten huiskerken (ook wel schuilkerken genoemd) waarin oudkatholieken op sommige plaatsen ook nu nog bij elkaar komen, bijvoorbeeld in Krommenie, Den Haag en Delft.

Binnen de katholieke kerk spelen in die tijd ook twee grote interne problemen: een steeds invloedrijker wordend centraal gezag vanuit Rome en een theologisch meningsverschil over de genadeleer.³ Kort gezegd gaat het in deze leer over de verhouding tussen de genade van God en de vrije wil van de mens: is het zielenheil van de mens afhankelijk van de genade van God, of kan hij ook zelf enige invloed uitoefenen op zijn verlossing?

Een belangrijke vertegenwoordiger van de opvatting dat de mens is aangewezen op de genade van God, is de in Leerdam geboren Leuvense hoogleraar theologie Cornelis Jansenius (1585-1638). Hij legt een sterk accent op de invloed van Gods genade voor het heil van de gelovigen én op het belang van de innerlijke gezindheid van de mens. Voor de geloofspraktijk betekent dit onder meer een strenge biechten communiepraktijk die er op neer komt dat voor de toegang tot deze sacramenten een wezenlijke bekering van de gelovigen nodig is. Ook wordt het zelf lezen van de Bijbel gestimuleerd. Jansenius heeft onder andere met zijn boek *Augustinus* grote invloed op wereldgeestelijken in de Noordelijke Nederlanden. Dit zijn priesters die als pastoor werkzaam zijn en die niet tot een kloosterorde behoren.

Onder de aanhangers van de gedachte dat de mens zelf invloed heeft op zijn verlossing zijn nogal wat geestelijken die lid zijn van een religieuze orde, zoals bijvoorbeeld de Jezuïeten, die vanuit de zuidelijke Nederlanden naar ons land zijn gekomen. Zij benadrukken dat de

---

2 Niemand wordt overigens gedwongen om van kerk te veranderen, want er geldt vrijheid van geweten in de Republiek en er is geen geloofsdwang.

3 Dit theologisch verschil van mening speelde in de universitaire kringen van Leuven en Parijs, waar de Jezuïeten toegang tot het academische onderwijs probeerden te krijgen, hetgeen door seculiere geestelijken werd tegengehouden. Omdat de strijdpunten gaandeweg een beschuldiging werden tegen de apostolische vicarissen en hun aanhang kreeg het conflict bredere betekenis.

mens een eigen bijdrage kan leveren aan zijn zielenheil door vroomheidsoefeningen te doen en door de sacramenten te ontvangen. Voor de geloofspraktijk wil dit zeggen dat wat soepeler wordt omgegaan met de toegang tot de sacramenten zoals de biecht en de communie.

Uiteindelijk veroordeelt paus Urbanus VIII (1568-1644), onder druk van de Jezüieten, Jansenius' boek *Augustinus*. De paus hoopt met deze veroordeling de strijd tussen voor- en tegenstanders van de genadeleer te beëindigen. Omdat dit niet het geval is, vaardigt een volgende paus, Alexander VII (1599-1667), in 1656 een formulier uit waarin on-dubbelzinnig afstand genomen wordt van wat geacht wordt de leer van Jansenius te zijn.⁴ Negen jaar later, in 1665, wordt iedereen die een wetenschappelijke graad wil halen of een geestelijk ambt wil bekleden, verplicht dit zogeheten Formulier van Alexander VII te ondertekenen. Wie weigert, geldt als 'jansenist'.⁵

Naast en in samenhang met dit theologisch conflict wordt door de opkomst van nationale staten de vraag weer actueel naar de verhouding tussen de nationale kerken en Rome: hebben de paus en de Romeinse curie het vooral voor het zeggen en zijn bisschoppen uitvoerders van de richtlijnen van de paus, of komt, zoals jansenisten menen, aan bisschoppen eigen bestuursmacht toe, in nauwe samenspraak met geestelijken en leken? Voorstanders van deze laatste visie beroepen zich op de kerkopbouw van de ongedeelde kerk van de eerste eeuwen. Dit heeft ook consequenties voor de reikwijdte van pauselijke besluiten: kan iemand in Rome beslissen wat er bijvoorbeeld moet gelden voor een universiteit in Parijs?

Ook in de Noord-Nederlandse situatie spelen deze conflicten met, grofweg, wereldgeestelijken en apostolisch vicaris aan de ene en ordegeestelijken en hun oversten aan de andere kant. Uiteindelijk spitst het conflict zich toe op de persoon van de apostolisch vicarus Petrus Codde (1648-1710) die van 'jansenistische' overtuigingen wordt ver-

---

4 De verdedigers van Jansenius menen dat de stellingen in het formulier op zich wel 'ketter' zijn maar dat deze stellingen geen juiste weergave zijn van de opvattingen van Jansenius.

5 De theologische en politieke strijd kwam in Frankrijk tot een climax met de bul *Unigenitus*, die paus Clemens XI in 1713 op aandringen van Lodewijk XIV uitvaardigde tegen het jansenisme. In de bul, die onder bisschoppen zeer omstreden was, werden 101 stellingen uit het boek *Abregé de la morale de l'Evangile ou pensées chrestiennes sur le texte des quatre evangelistes* van de Franse theoloog Pasquier Quesnel als ketter' uitgelegd. Het verzet tegen de bul verenigde verschillende politieke, academische en kerkelijke groeperingen. De twist, die Frankrijk tot op het bot verdeelde, werd pas in de Franse Revolutie gesmoord.

dacht.⁶ Aan het begin van de 18^e eeuw schorst Rome Codde in de uitoefening van zijn ambt. Aanvankelijk verzet een meerderheid van de Nederlandse geestelijken zich tegen dit schorsingsbesluit van Rome. Maar geleidelijk aan sluit een steeds groter deel van de Nederlandse geestelijken en gelovigen zich aan bij de 'Romeinse lijn', mede onder de dreiging van excommunicatie. Bovendien wordt de positie van de tegenstanders van Rome zwakker doordat zij geen bisschoppen hebben. Gevolg daarvan is dat er geen priesters kunnen worden gewijd en dat het sacrament van het vormsel niet kan worden toegediend aan de gelovigen.⁷

Na het gedwongen vertrek van Codde onderhandelen Rome en Utrecht zo'n twintig jaar over een opvolger. Omdat dit niet leidt tot een voor beide partijen aanvaardbare kandidaat besluit het Metropolitane Kapittel⁸ zelf een nieuwe bisschop te kiezen. Dat wordt Cornelis Steenoven (1662-1725). Met de wijding van Steenoven op 15 oktober 1724 in Amsterdam door de Franse bisschop Dominique Marie Varlet (1678-1742) en de daarop volgende excommunicatie van Steenoven en wie zich bij hem aansluiten, ontstaat een breuk tussen Rome en de Kerk van Utrecht. Daar ligt de oorsprong van de Oud-Katholieke Kerk van Nederland als afzonderlijke katholieke kerk, die formeel de *Roomsch-Katholieke Kerk der Oud-Bisschoppelijke Cleresie* of kortweg de *Cleresie* wordt genoemd.⁹ De Cleresie bestaat rond 1724 uit naar schatting zo'n 25.000 gelovigen, verdeeld over tientallen huiskerken waaruit later parochies ontstaan, en zo'n zeventig geestelijken. Onder deze geestelijken bevindt zich een aantal Fransen en Belgen die in eigen land in moeilijkheden zijn geraakt omdat zij weigeren het formulier te tekenen waarin Jansenius van 'janse-nisme' beschuldigd wordt.

---

6 Een apostolisch vicaris is een functionaris die, net als een bisschop, een kerkelijk district bestuurt. Een vicaris wordt benoemd in gebieden waar nog geen bisdom is, of waar geen bisdom meer is. Dat laatste is in Utrecht het geval want Rome heeft het aartsbisdom Utrecht in 1622 tot missiegebied verklaard omdat er naar het oordeel van Rome geen normaal bisschoppelijk bestuur meer mogelijk is.

7 Sacrament waardoor de gelovigen door handoplegging de kracht van de Heilige Geest ontvangen.

8 Het adviesorgaan van de aartsbisschop dat ook het bestuur van het bisdom overneemt als de aartsbisschop overlijdt totdat er een nieuwe aartsbisschop is.

9 De term cleresie is afgeleid van het Franse woord *clergé* dat geestelijkheid betekent.

Na de breuk

Omdat het ‘hebben’ van bisschoppen voor de continuïteit van een katholieke kerk, en dus ook voor de Cleresie, essentieel is, en de eerste aartsbisschoppen van Utrecht na 1724 relatief snel en onverwacht overlijden, besluit een van de opvolgers van Steenoven in 1742 om ook voor een van de andere oude bisschopszetels¹⁰ een bisschop te benoemen.¹¹ Men kiest voor Haarlem omdat een aantal parochies in dit bisdom tot de Cleresie behoort. In 1757 wordt besloten om ook een bisschop voor Deventer te benoemen. In dit bisdom komt een titulair bisschop. Dit is een bisschop zonder eigen bisdom die ‘gewoon’ als pastoor in een parochie in het aartsbisdom Utrecht werkzaam is, maar die wel als bisschop de mogelijkheid heeft om ambtshandelingen te verrichten, zoals het wijden van diakenen, priesters en bisschoppen. Zo bestaat de Cleresie vanaf 1758 feitelijk uit twee bisdommen, Utrecht en Haarlem, en beschikt zij over drie bisschoppen.¹²

Aan de vorming van eigen geestelijken wordt meteen na de breuk ook gewerkt, want de Cleresie start in 1725, een jaar na de breuk met Rome, met een kerkelijke opleiding in Amersfoort. Dat gebeurt tijdens het episcopaat van de opvolger van Steenoven, Cornelis Barchman Wuytiers (1692-1733).

Al spreekt Rome van een schisma, de Cleresie meent dat er geen geloofsverschillen zijn tussen Rome en Utrecht. Het meningsverschil zou alleen maar gaan over een kerkrechtelijke aangelegenheid: het al of niet op basis van oude rechten zelf mogen kiezen van bisschoppen. Omdat de Cleresie hereniging met Rome mogelijk acht, houdt zij nauwgezet vast aan gebruiken en regels zoals die ook in de bredere Rooms-Katholieke Kerk gelden. Zij meldt bijvoorbeeld iedere bisschopsverkiezing aan Rome (ondanks de formele melding van excommunicatie als antwoord). Ook onderneemt de Cleresie gedurende de

---

10 Sinds 1559 bestaat de katholieke kerk van de Noordelijke Nederlanden uit het (aarts)bisdom Utrecht en de bisdommen: Deventer, Groningen, Haarlem, Leeuwarden en Middelburg.

11 De bisschop van Haarlem kan niet gekozen worden omdat het Haarlems Kapittel Rome trouw blijft en daarom weigert een bisschop te kiezen. Er rest de aartsbisschop niets anders dan een bisschop te benoemen. Deze handelswijze duurde voort totdat het oude Kapittel van Haarlem zichzelf bij de invoering van de nieuwe rooms-katholieke bisschoppelijke organisatie in 1853 ophief.

12 De keuze voor een derde bisschop bleek een goede: zowel in 1814 als in 1873 was de bisschop van Deventer de enig overgebeven bisschop die een nieuwe bisschop kon wijden.

achttiende eeuw een aantal vergeefse pogingen om tot verzoening met Rome te komen. De meest opvallende poging is het provinciaal concilie dat in 1763 in de schuilkerk van de Sinte-Geertrudis in Utrecht wordt gehouden.¹³ De drie bisschoppen en de negentien geestelijken die aan het concilie deelnemen, spreken uitdrukkelijk uit dat zij het primaat van de paus erkennen evenals zijn macht en gezag in de kerk. Het concilie zwijgt over omstreden kwesties zoals de rechten van de plaatselijke kerk en het formulier. Maar ook dit concilie brengt geen hereniging. Rome wijst in 1765 in scherpe bewoordingen de rechtmatigheid van de besluiten van het concilie af.¹⁴

De hoop op hereniging met Rome wordt definitief de bodem ingeslagen door twee acties van Paus Pius IX (1792-1878). In 1853 typeert hij het jansenisme – dat hij gemakshalve vereenzelvigd met de Cleresie – als ‘een monster en een pest’. Dat gebeurt in een brief waarin de paus de bisschoppelijke hiërarchie voor rooms-katholieken in Nederland herstelt door onder andere een aartsbisschop van Utrecht en een bisschop van Haarlem te benoemen.¹⁵

Een jaar later, in 1854, kondigt paus Pius IX het dogma van de Onbevleete Ontvangenis van de Maagd Maria af: katholieken worden geacht te geloven dat Maria vanaf haar conceptie vrij is van de erfzonde. Het tot dogma verheffen van een leerstuk dat door velen in de Cleresie wordt afgewezen omdat het geen universeel geloofsgoed is in de kerk van de eerste eeuwen en ook niet in de Bijbel wordt genoemd, maakt voor de Cleresie duidelijk dat zij in de visie van de paus niet tot (het geloof van) de katholieke kerk behoort en dat de breuk niet valt te lijmen. In 1857 komt de Cleresie met een officiële verklaring waarin het dogma wordt verworpen.¹⁶

Unie van Utrecht

Het conflict tussen Rome en Utrecht over de vraag wie de kerk bestuurt, speelt later in de 19e eeuw ook tussen Rome en de Duitse, Oostenrijkse en Zwitserse katholieken. Na de afkondiging van de dog-

---

13 Een provinciaal concilie is een concilie dat door één kerkprovincie wordt gehouden.

14 Wietse van der Velde, ‘De Oud-Katholieke Kerk van Nederland: geschiedenis’ in: Angela Berlis e.a., *De Oud-Katholieke Kerk van Nederland. Leer en leven*, Zoetermeer 2000, 48-50.

15 Pauselijke bul *Ex qua* die d.d. 4 maart 1853.

16 Wietse van der Velde: ‘De geschiedenis’ in: Peter-Ben Smit (red.), *De Oud-Katholieke Kerk van Nederland. Een inleiding*, Utrecht 2018, 26.

ma's van het Eerste Vaticaans Concilie (1870) over de onfeilbaarheid van de paus en het primaat van de paus over de gehele Katholieke Kerk, ontstaan protestbewegingen van katholieken die menen dat zoveel nadruk op het centraal gezag in strijd is met de katholieke leer van de oude, ongedeelde kerk van de eerste eeuwen en geëxcommuniceerd raken. De in Duitsland, Zwitserland en in de Hongaarse dubbelmonarchie (later Oostenrijk) opgerichte (nood)bisdommen zoeken contact met de Cleresie voor de wijding van hun bisschoppen.¹⁷ Uit deze contacten groeit een samenwerking tussen de Nederlandse, Zwitserse en Duitse kerk die in 1889 vorm krijgt in de 'Unie van Utrecht'. In datzelfde jaar sluit de Oostenrijkse Oud-Katholieke Kerk zich bij de Unie aan. Later volgen enige zelfstandige katholieke kerken uit de USA en uit Oost-Europa. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw raakt de naam 'Oud-Katholieke Kerk van Nederland' voor de Cleresie steeds meer ingeburgerd.

Ontwikkelingen in de Oud-Katholieke Kerk van Nederland in de 20^e eeuw

Mede onder invloed van de Duitse en de Zwitserse oud-katholieken voert de Oud-Katholieke Kerk van Nederland in de eerste dertig jaar van de twintigste eeuw een aantal ingrijpende vernieuwingen door. Aanzetten daartoe waren er al in de 19^e eeuw, maar door ernstige interne verdeeldheid kwam het niet tot overleg en al helemaal niet tot uitvoering.

21

Liturgie in de landstaal

In 1910 neemt de Oud-Katholieke Kerk van Nederland afscheid van het Latijn als liturgische taal door het Nederlands als voertaal in de eucharistievieringen in te voeren. Een jaar eerder is dat al gebeurd voor de vespers, het avondgebed van de kerk. Deze omschakeling betekent dat alle gebeden, teksten en liederen die in de vieringen worden gebruikt, moeten worden vertaald in de landstaal.

---

¹⁷ Deze wijdingen vanuit de Cleresie waren nodig omdat de katholieken in de Duitse en Zwitserse bisdommen wel een eigen bisschop konden kiezen, maar hem niet konden wijden, aangezien tot hun bisdommen nog geen andere bisschoppen behoorden. Want essentieel in katholieke kerken is de zogeheten apostolische successie. Dit wil zeggen dat het bisschopsambt ononderbroken, door handoplegging, wordt doorgegeven van de ene bisschop op de andere bisschop. Daarom zijn voor het wijden van een nieuwe bisschop andere bisschoppen nodig.

LYDIA JANSSEN (1954) trad twaalf jaar geleden toe tot de Oud-Katholieke Kerk van Nederland en raakte al snel geboeid door de recente geschiedenis van deze kerk. Zo kwam ze tot het schrijven van een biografie over Antonius Jan Glazemaker (1931-2018) die als pastoor, bisschop van Deventer en vooral als aartsbisschop van Utrecht een belangrijke rol speelde in de ontwikkelingen van de kerk tussen 1950

en 2000. Hoe lukte het hem om de besluitvorming over heikele onderwerpen zoals het wijden van vrouwen tot priester, het zegenen van homoseksuele relaties en de modernisering van de liturgie zo te laten verlopen dat polarisatie werd voorkomen? Zat hem dat alleen in zijn bestuursstijl of had het ook te maken met zijn Godsbeeld en zijn opvattingen over de kerk, het ambt en de positie van leken? Op zoek naar het antwoord op deze vragen sprak de auteur met talloze betrokkenen en deed ze uitvoerig archiefonderzoek. Het resultaat daarvan heeft ze vastgelegd in deze biografie die niet alleen het leven van Glazemaker beschrijft maar ook de ontwikkelingen schetst van de Oud-Katholieke kerk van Nederland in de tweede helft van de twintigste eeuw.

Lydia Janssen is juriste en woont in Amersfoort.

KokBoekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

ISBN 978 90 435 3542 7 | NUR 681

9 789043 535427 >